

Johannes Brinkmann

Ubehagelig Næringslivsetikk

En Essaysamling

Licentia Forlag

Bodø 2008

Copyright for artikler, publisert i en opprinnelig versjon på engelsk:

- Exploring Business School Ethics (2005), *Journal of Business Ethics Education*, 2, 151-170 (noe ulik engelsk versjon som er skrevet sammen med Ken Peattie). © 2005 Senate Hall Academic Publishing, partial reuse with kind permission from Senate Hall
- Understanding Insurance Customer Dishonesty: Outline of a Situational Approach (2005), *Journal of Business Ethics*, 61, 183 – 197, © Springer 2005, reuse with kind permission by *Springer Science and Business Media*
- Responsibility Sharing (Elements of a Framework for Understanding Insurance Business Ethics), 2007, *Research in Ethical Issues in Organizations*, 7, Elsevier, Amsterdam, 85-113 © 2007 Elsevier, modified and shortened reuse with permission from Elsevier.

© Johannes Brinkmann 2008

Se nærmere hjemmesiden <http://home.bi.no/fgl92025>

Forfatteren har mottatt støtte fra Det faglitterære fond.

Innhold

Fellesnevner, bruksanvisning, sammendrag.....	4
Det må da være lov å tilby en essaysamling?!	6
1 Hva er og hvorfor næringslivsetikk?.....	7
2 Næringslivsetikk som selvkritikk for handelshøyskoler	11
3 Ansvarsdeling?.....	21
4 Karrieremoral: Illustrasjon og refleksjon	31
5 Etikk som utfordring av etablert moral?	39
6 Moral, moralisme, målbarhet	48
7 Moralske fristelser	52
8 To gylne regler for næringslivsetikkfaget?.....	63
9 Ikke gjør som kommunikasjonsrådgiveren sier?.....	71
10 Moralsk konflikt framfor etisk konsensus? Utkast til et forsvar for en ubehagelig næringslivsetikk	82
Litteraturliste	93

Fellesnevner, bruksanvisning, sammendrag

Næringslivsetikk handler om kritikk og selvkritikk av det som skjer i næringslivet, av det som skjer ved handelshøyskoler, men også av hva individer gjør i organisasjons- og profesjonsroller. Slik næringslivsetikk er i utgangspunkt skeptisk til greie løfter og svar om win-win og pene fasader og mener at det ikke skader å akseptere ubehag og konflikter og radikale spørsmål.

Slike overveielser utgjør fellesnevneren for essayene i denne samlingen. Essayene er skrevet uavhengig av hverandre, stort sett som fagartikler. Hvert essay har normalt ett eller få hovedpoeng. Uavhengigheten essayene imellom er beholdt, så det er egentlig opp til leseren i hvilken rekkefølge man velger å lese dem.

- Det første essay om *Hva er og hvorfor næringslivsetikk?* er et forsøk på å si enkelt og tett hva faget handler om. Næringslivsetikk som handelshøyskolefag er opptatt av selvkritikk og refleksjon, men samtidig nyttig for forebygging og håndtering av moralske konflikter. Eksempler på slike konfliktområder kan være personalpolitikk, markedsføring samt individuell integritet.
- Neste essay handler om *Næringslivsetikk som selvkritikk for handelshøyskoler*. Det er skrevet mer om hvorfor og hvordan handelshøyskoler kan lære bort næringslivsetikk enn om samsvaret mellom deres liv og lære, slik som å gå foran som et godt eksempel. Utgangspunktet er et sitat om hvorfor selvkritikk er en god egenskap. Deretter presenteres fire tilnærminger for Business School Ethics, med fokus på hhv. moralsk konflikt, rollemoral, etiske regelverk og moralsk klima.
- Tredje essay om *Ansvarsdeling* presenterer et vidt begrep om ansvar. Etter en kort gjennomgang av ulike begrepsdimensjoner utvikles et begrep av ansvarsdeling, ved at ulike kriterier kombineres til noen nyttige typologier. Disse illustreres så ved forholdet mellom forsikringskunder og forsikringsbransjen.
- Fjerde essay om *Karrieremoral* består av tre ganske selvstendige deler. Først presenteres et teaterstykke om karrierestrategi (Friedrich Schiller, *Der Parasit*). Deretter gis noen henvisninger til egen empiri om økonomistudentene og om yrkesaktive (innen ulike markedsføringsyrker). Til slutt inviteres til refleksjon om hvordan man kan sette i gang seriøs refleksjon om slike viktige tema.
- Femte essay om *Etikk som utfordring av etablert moral?* viser (i likhet med forrige essay) hvordan teaterstykker kan leses og brukes til moralsk inspirasjon. Som eksempel tjener Bertolt Brechts moralske skoleopera i to varianter, Ja-Sieren og Nei-Sieren, med fokus på hhv. moralbekreftelse og moralendring.

- Sjette essay om *Moral, moralisme og målbarhet* tar for seg paradoksale sider ved spørreundersøkelser om forretningsmoral. Den som spør etter moral, får ofte moralisme og ukritisk stempling av andre som svar. Det er lettere å kaste stein på syndere enn å beskrive klokt hva synden består i. Når man peker på synderen peker tre fingere tilbake på den som peker. Utfordringen ligner på hovedtemaet den gangen positivismestriden hadde høykonjunktur: Å komme lenger enn til overfladisk gjenfortelling av overfladisk moralisme, å få til en kritisk, ikke-overfladisk, men likevel empirisk moralforskning. Slik empiri kan så, forhåpentligvis, være inspirasjon og korrektiv for en tilsvarende reflektert offentlig debatt om forholdet mellom det gode samfunn og det gode næringsliv.
- Sjuende essay er en forkortet og forenklet utgave av et konferansebidrag på engelsk, om *Moralske fristelser*. Spørsmålet er her om moral og etikk, vilje og karakter kan utvikles uten prøving og feiling i fristende situasjoner.
- Åttende essay formulerer forsinket vurdering og tilbakeholdenhet med moralsk vurdering som *to gylne regler for næringslivetikkfaget*, så å si anbefaling av samfunnsvitenskapelig beskrivelse og forståelse, av kulturel relativisme, og av andre kritiske vurderinger, for moralfilosofi.
- Niende essay *Ikke gjør som kommunikasjonsrådgiveren sier?* ser nærmere på forholdet mellom etikk, PR og CSR. Dette essay spinner litt videre på noen tråder i andre tekster i denne samlingen. Ordparet i undertittelen til dette essay (overfladiskhet og dybde) har både å gjøre med selvkritikk og med refleksjon, med at handelshøyskoler får se selvkritisk på seg selv før de kritiserer eller belærer andre, med moralisme- og positivisme-problematikken, med å ta seg tid til å gå fra overfladiske førsteinntrykk til dypere vurderinger. Det er vanskelig og egentlig ikke riktig å skille klart i forhold til neste essay, fordi overfladiskhet ofte kan tolkes som redsel for å stille dype ubehagelige spørsmål, eller som eneste måte å kunne leve med dem på.
- Siste essay om *Moralsk konflikt framfor etisk konsensus* trenger slett ikke å leses sist. Det kan godt leses først. Hovedtema er å problematisere nærmere hvordan moralske problemstillinger, konflikter og valg føles eller kjennes – som *ubehag*. Det er ikke sikkert at næringslivetikken bør markedsføre seg selv som behagelig.

Det må da være lov å tilby en essaysamling?!

Forhistorien til denne boka er et ønske om å forsøke meg på å popularisere noen fagartikler som var kommet ut på engelsk, samt å skrive ut noen arbeidsnotater. Dette skulle bli noe kort og greit og på om lag hundre sider, pluss noter og henvisninger. Faglitterært fond likte ideen min og bevilget støtte, for noen år siden. Premiss for søknaden og for bevilgningen var at det var helt ok med en essaysamling. Forlagene som etter en stund fikk tilbudt essaysamlingen likte temaet næringslivsetikk og råstoffet bedre enn sjangeren og omfanget. Det var jo fare for at leseren bare leser ett kapittel eller to, eller verre, kun tar kopier av deler av boken.

Man skal ikke gi seg med noe som man tror på. Jeg savner de små colaffaskene fra da jeg var liten, ville heller kjøpt seks kvartliterflasker enn en helflaske med samme innhold. Jeg har noen av mine beste lese- og aha-opplevelser når jeg leser aviskronikker om noe som interesserer meg, enten fra før av eller fordi dette er et fristende format for å bli kjent med et nytt tema eller perspektiv. Håpet (eller forsøket hvis man vil) er at mitt tilbud om forholdsvis korte lesestykker vil gi størst mulig nytte (eller inspirasjon) for flest mulig lesere.

For ordens skyld, slik at forventningene er klare: «Mens en akademisk avhandling tilstreber entydighet og en streng logisk oppbygning, kan essayisten gi større plass til digresjoner, tankesprang, analogier og eksempler. Essayet trenger heller ikke munne ut i en klar konklusjon... Sjangeren (kjennetegnes bl.a.) ... ved assosierende tankegang, at essayisten alltid er underveis... Idet essayet i mange tilfeller ikke når en endelig konklusjon forutsettes også leserens bidrag til resonnementet...» (Lothe m.fl., 1997, ss. 67 f., m. henvisning til G. Haas). «Eit dårleg essay er i beste fall ein bra artikkel, vert det sagt. ... 'Eit essay er eit arbeid der forfattaren handsamar eit emne utan å freista koma til botnen av det.' ... Han er stendig på veg, vegen vert til medan han går. Han slepp trådar og tek dei opp att etter bråe innfall...» (Jan Tislevoll, <http://home.no.net/jantix/sandemose.htm>, m. ref. til Aarnes' litteraturleksikon fra 1977; se for øvrig mer utførlig om essayskriving Bech-Karlsen 2003).

Nesoddtangen, februar 2008

J. B.

1 Hva er og hvorfor næringslivsetikk?

Næringslivsetikk er i dag et fag som det undervises og forskes i ved handelshøyskoler verden over, Norge innbefattet. Det samarbeides i internasjonale nettverk og det finnes egne internasjonale fagtidsskrifter.*

Næringslivsetikkfaget kan brukes til noe – til å analysere, håndtere og ikke minst forebygge moralske konflikter i næringslivssammenheng. Kjernen i faget er likevel nærmest det motsatte av bruksverdi ved første blick. Faget er mer akademisk i ordets tradisjonelle betydning enn de fleste andre handelshøyskolefag. Denne kjernen er filosofi og refleksjon, kritikk og selvkritikk av næringsvirksomhet, også selvkritikk og fagkritikk av handelshøyskoler. (Det kan sikkert være en god idé å begynne med oss selv, med å ta ansvar for det vi produserer av teori og arbeidskraft, for næringslivet.) Næringslivsetikk som fag blir ofte møtt med refleksreaksjoner. Man frykter at man skal utsettes for overfladisk moralisering, moralske pekefinger, moralsk belæring og moralsk retorikk. Slik skepsis bør tas på alvor. Det er en god regel å beskrive og forstå næringsliv og den enkelte organisasjon på egne premisser, som kultur, før man vurderer og kommer med klok og hvis nødvendig radikal kritikk.

Noen eksempler på viktige næringslivsetiske tema og problemstillinger.

Næringslivsetikk kan sees på som en skyggedisiplin for bedriftsøkonomifagene. Faget er altså mer enn en enkel og nærmest skjematisk anvendelse av moralfilosofi på bedriftsøkonomiske tema og problemstillinger. (Som særlig en sveitsisk kollega sier det: fagets viktigste potensial ligger i at det problematiserer bedriftsøkonomisk rasjonalitet innenfra.)

Noen mer avgrensede tema kan være nyttige som illustrasjon. Ser man innover i et selskap, som arbeidsplass, er *personalpolitikk* alltid en god illustrasjon på at moralsk konfliktstoff er allestedsnærværende. Problemstillinger kan være omsorg for ansatte vs. å betrakte dem som rent middel for å kunne hevde seg i konkurransen, forfordeling og diskriminering av medarbeidere, rettferdighet ved ansettelser og ved oppsigelser, lønnsforskjeller inklusive topplederavlønning, moralsk motivert varsling (*whistle-blowing*), samt seksuell trakassering. Ser man utover, mot kundene, så er *markedsføring* et like godt illustrasjonseksempel for mulige konflikter. Undertema kan her være markedsføring av potensielt farlige eller helseskadelige produkter, urimelig prising, utnyttelse av forbrukersvakheter, uærlighet og hvite løgner i forbindelse med reklame og public relations, støtende og sårende men også

---

* Dette essay er nærmest identisk med en artikkel som tidligere er trykt i *Eurojuris informerer* 1/2004, s. 1-5. For mer informasjon om næringslivsetikkfaget se bl.a. hjemmesiden av *European Business Ethics Network* (www.eben-net.org), fagtidsskrifter som *Journal of Business Ethics*, *Business Ethics Quarterly*, *Business Ethics a European Review*, eller Crane og Matten 2007 som anbefalingsverdig innføringsbok på engelsk. Se ellers min hjemmeside <http://home.bi.no/fgl92025/>

bortkastet reklame, useriøs markedsanalyse. I forlengelse av dette kan man spekulere på om moralsk diskutabel markedsføring fremmer kynisk eller lovstridig forbrukeratferd - slik som forsikringssvindel. Man kan og bør også fokusere på *enkeltindividet*, gjerne med et idealistisk utgangspunkt om at de samme idealene om hva som er et godt menneske også gjelder i næringslivet. Man ser da idealistisk og kritisk på den enkelte medarbeider og leder. Slik integritet testes gjerne ved konflikter mellom egne verdier og egen samvittighet og forventninger som man møtes med i ens medarbeider-, leder- eller profesjonsrolle. (Handelshøyskoler møter her spørsmålet om hvordan de kan og bør forberede egne studenter på en framtidig karriere. Det gjelder å finne den rette blandingen av realisme og idealisme, kompetanse og moral, kulturell tilpasningsdyktighet og forsvar av egen integritet.)

Moralske konflikter.

Mens man i kirkelige sammenhenger tradisjonelt ber om å få slippe moralske fristelser og konflikter er motsatt bønn riktig i næringslivssammenheng. Moralske konflikter utgjør en sjanse til bevisstgjøring, læring og karakterutvikling. Den beste testen for næringslivsetikkfagets praksisrelevans er hvordan det kan hjelpe i helt konkrete moralske enkeltkonflikter. Mye moralfilosofisk teori og terminologi kan faktisk oversettes til nyttige skjemaer for problemformulering og konfliktløsning. Det kan fokuseres på avveining mellom økonomiske versus moralske prinsipper, moralske plikter og rettigheter. Eller hovedpoenget er å inkludere flest mulig berørte parter samt myke verdier i cost-benefitvurderinger. Eller det kan fokuseres på et prinsipp om å gi flest mulig berørte parter tale- og kommunikasjonsrett og slik sikre demokratisk legitimitet for moralske standpunkter. Andre skjema er mindre opptatt av å popularisere én eller flere moralfilosofiske retninger enn å være enklest mulig igangsettingshjelp for moralsk konfliktløsning (rekorden er antagelig følgende: *Is it legal? Is it fair? Can I defend it?* - som kilde anføres normalt Blanchard og Peale 1989) Et litt mer detaljert og utformulert skjema er følgende av Henk van Luijk (1994):

1. Hva er det *moralske hovedtema* som er berørt? Hvis det er flere tema, hvilket tema velger du fordi det trenger mest oppmerksomhet?
2. Hvem er *berørte parter*? Hvilke personer eller grupper har i dette tilfelle et legitimt krav på at deres rettigheter og interesser skal tas hensyn til?
3. Hvem er *moralsk ansvarlig*? Hvilke personer eller aktører har vesentlig påvirkningsmakt i forhold til hendelsesforløp og hendelsesutfall, og kan legitimt forventes å bruke slik makt?
4. Hvilken *informasjon* trengs for å komme til en velbegrunnet beslutning og hvordan går vi fram når nødvendig informasjon åpenbart mangler?

5. Hvilke *argumenter* kan anføres til å klargjøre saken og hvilke motargumenter kan forventes?
6. Hvilken *konklusjon* følger av en allsidig avveining av argumentene?
7. Hvordan *føler jeg meg i denne situasjonen*? Er jeg beredt til offentlig kommunikasjon av mitt standpunkt? Vil jeg i alle lignende tilfeller ha lignende moralske preferanser? Er jeg villig til å forsvare den foreslåtte beslutning som min urokkelige personlige overbevisning?

Verktøy for etikk- og organisasjonsutvikling.

Håpet er å kunne forebygge noen slike moralske konflikter. I forbindelse med samfunnsvitenskapelig metodeundervisning sies ofte at «If you can't count it, it doesn't count. If you can count it that ain't it». Lignende gjelder nok for mye av arbeidet med etiske verktøy og etiske regnskap. En fokus på målbarhet favoriserer det som er lett målbart på bekostning av det som vanskelig kan måles. (Slik fokus er for øvrig nokså typisk for den nyere etikkinteressebølgen i de siste 5-7 år som gjenspeiler investorenes økte opptatthet av økonomiske tapsrisiki i kjølvannet av moralske skandaler.) Det har etter hvert vokst fram et stort tilbud av ulike organisasjonsutviklings- og rapporteringsverktøy: etikkansvarlige, etikkutvalg, etikkopplæring, etikk-hotlines, etisk regnskap, triple-bottom-line accounting og ikke minst etiske regelverk. Men etter at man har fått sett at *Enron ethics* bare var en tom fasade er man blitt mer skeptisk. Hvis kulturen er moralsk, trengs muligens intet regelverk. Og hvis kulturen er umoralsk, hjelper antagelig heller intet regelverk (jfr. evt firefelts-typologien i Illustrasjon 1-1 som antyder at etiske verktøy teller men at organisasjonskulturen avgjør, kilde: Sims og Brinkmann, 2003, egen arbeidsoversettelse).

Regler kan ha utilsiktede bieffekter. Mange kolleger mener at regelbasert ledelse bør erstattes med verdibasert ledelse. Bedrifter og deres ledere som positive og negative forbilder er normalt viktigere enn ord. Kanskje det er så enkelt at toppledere med moralsk integritet er en nødvendig forutsetning for en moralsk organisasjonskultur. Og at moralsk korrupte toppledere er en tilstrekkelig betingelse for organisasjonskulturens moralske forfall.

	svak eller negativ organisasjonskultur	sterk og positiv organisasjonskultur
mange næringslivsetiske verktøy	MORAL SOM FASADE	MORALSK FORBILDE
få eller ingen næringslivsetiske verktøy	UNDERUTVIKLET MORAL	MORAL SOM KOLLEKTIVBEVISSTHET

Illustrasjon 1-1 – Ulike kombinasjoner av næringslivsetiske verktøy og organisasjonskulturer

Etterord om terminologi.

Det er i et slikt essay verken behov for eller plass til en omstendelig begrepsklargjøring av grunnbegrepene, moral og etikk. Litt forenklet kan man si at etikk er et fag, dvs. refleksjon *om* moral. Moral derimot er tradisjons- og gruppebestemte holdninger om hva som er rett og gal atferd samt utbredelsen av slik atferd. (Ved et sprik mellom holdning og handling, mellom liv og lære er det gjerne tale om *dobbelt*moral.) Man kan spørre næringslivsledere om hva de synes er akseptable lederlønninger og så se hva de krever når de har sjansen. Eller spørre og så se på skattebetalere når det gjelder deres skattemoral, eller spørre om og så se på betalingsmoral. Mens dagligtalen bruker ordene moral og etikk om hverandre er det i faglig sammenheng vanlig å skille mellom moral som praksis og etikk som moralteori eller moralfilosofi. Etikk er opptatt av *hvorfor* noe er rett eller galt – etikk problematiserer, diskuterer, kritiserer, eventuelt begrunner en gitt moral. Man kan også si, fortsatt forenklet, at moral består av ikke-formelle, men felles gruppenormer (moralen ligger følgelig et sted mellom retten, med formelle normer, og samvittigheten, med private normer). Man kan også si at moral som nøytral betegnelse ligger mellom overfladisk, ukritisk moralisme og problematiserende, kritisk etikk, så å si mellom en dårlig og en god nabo. Terminologien kan altså brukes til å oppdage og ikke å overse moralske problemstillinger. Men den kan også misbrukes. Dersom det går inn i snak om moral, etikk og ansvar kan ordene blir for utslitt til å kunne brukes når de virkelig trengs.